

**ЗАҢТАНУ
ЮРИСПРУДЕНЦИЯ
JURISPRUDENCE**

FTAXP: 10.27.23

<https://orcid.org/0000-0002-9391-499X>

<https://orcid.org/0009-0004-7822-6170>

Есеналиев А.Е.*, Тоханова Р.Ж.

заң ғ.к., доцент, академик. М.Әуезов атындағы ОҚЗУ. Шымкент, Қазақстан
заң ғ.магистрі, аға оқытушы. М.Әуезов атындағы ОҚЗУ. Шымкент, Қазақстан

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚАТЫСУШЫ РЕТІНДЕГІ
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ**

Автор-корреспондент: Askat_01.31@mail.ru

Түйін: Зерттеуде отандық және шетелдік доктринадағы жасанды интеллекттің құқықтық табиғаты мен құқықтық мәртебесін түсінудің қалыптасқан тәсілдері талданды. Бұл саладағы құқықтанушылардың ең маңызды позициялары, сондай-ақ даулы мәселелер анықталды. Жасанды интеллекттің әртүрлі формаларымен қатысатын азаматтық қатынастарды реттеудің ықтимал тәсілдері белгіленді. Сонымен қатар жасанды интеллект азаматтық құқықтық ұатынастарының объектісі деген гипотеза, сондай-ақ «жасанды интеллект» және «жасанды интеллект технологиялары» терминдеріне салыстырмалы-құқықтық талдау жасаумен қатар жасанды интеллектің құқықтық мәртебесін айқындауға қатысты бөлігінде азаматтық-құқықтық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді және ұсынылды. Зерттеу азаматтық құқық тұрғысынан қазіргі қоғамдағы жасанды интеллекттің рөлін талдауды ұсынады. Жұмыс автономды жүйелердің әрекеттері, деректерді қорғау, авторлық құқық және шарттық қатынастар үшін жауапкершілікті қоса алғанда, әртүрлі салаларда жасанды интеллектті пайдаланудың құқықтық аспектілерін талқылайды. Сонымен қатар, қазірдің өзінде ақылды роботтар өз әрекеттерін әртүрлі дәрежеде «саналай» алады және бағалай алады. Осылайша, ЖИ-дің құқықтық мәртебесі оның өзіндік санасының (немесе оның жоқтығының) ерекшелігін түсінуге байланысты болады.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, технологиялар, ЭЕМ бағдарламалары, азаматтық құқық объектілері, зияткерлік меншік құқығы

MPHTI: 10.27.23

<https://orcid.org/0000-0002-9391-499X>

<https://orcid.org/0009-0004-7822-6170>

Есеналиев А.Е.*, Тоханова Р.Ж.

к.ю.н, доцент, академик. ЮКИУ им.М.Ауэзова. Шымкент, Қазақстан
магистр юридических наук, старший преподаватель
ЮКИУ им.М.Ауэзова. Шымкент, Қазақстан

**ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК УЧАСТНИК ГРАЖДАНСКО-
ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ: ТРАНСФОРМАЦИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА**

Автор-корреспондент: Askat_01.31@mail.ru

Аннотация: В исследовании проанализированы сложившиеся подходы к пониманию правовой природы и правового статуса искусственного интеллекта как в отечественной, так и в зарубежной доктрине. Выявлены наиболее значимые позиции правоведов в данной сфере, а также спорные проблемы. Намечены возможные подходы к регулированию гражданских отношений с участием разных форм искусственного интеллекта. В рамках исследования были разработаны и представлены предложения по совершенствованию

гражданско-правового законодательства. Они касаются гипотезы о том, что искусственный интеллект (ИИ) является объектом гражданско-правовых отношений, а также определения его правового статуса, включая сравнительно-правовой анализ терминов «искусственный интеллект» и «технологии искусственного интеллекта». Исследование анализирует роль ИИ в современном обществе с точки зрения гражданского права. В работе обсуждаются правовые аспекты использования ИИ в различных областях, включая ответственность за действия автономных систем, защиту данных, авторское право и договорные отношения. Отмечается, что уже сейчас интеллектуальные роботы в разной степени способны «осознавать» и оценивать свои действия. Таким образом, правовой статус ИИ будет зависеть от понимания особенностей его самосознания (или его отсутствия). Аргументы о том, что ИИ не может быть субъектом из-за отсутствия сознания и способности оценивать свои действия, опровергаются реальностью: сложные нейронные сети уже способны к самоопределению и обладают отдельными свойствами самосознания.

Ключевые слова: искусственный интеллект, технологии, программы для ЭВМ, объекты гражданского права, право интеллектуальной собственности

IRSTI: 10.27.23

<https://orcid.org/0000-0002-9391-499X>

<https://orcid.org/0009-0004-7822-6170>

Yessenaliyev A.E., Tokhanova R.ZH.

candidate of legal sciences, associate professor, academician.

M.Auezov SKRU. Shymkent, Kazakhstan

master of jurisprudence, senior lecturer. M.Auezov SKRU. Shymkent, Kazakhstan

**ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A PARTICIPANT IN CIVIL RELATIONS:
THE TRANSFORMATION OF LAW**

*Corresponding-author: Askat_01.31@mail.ru

Abstract: This article analyzes the existing approaches to understanding the legal nature and legal status of artificial intelligence in both domestic and foreign doctrine. It identifies the most significant positions of legal scholars in this area, as well as controversial issues. The article outlines possible approaches to regulating civil relations involving different forms of artificial intelligence. The study also presents proposals for improving civil law legislation. They concern the hypothesis that artificial intelligence (AI) is an object of civil law relations, as well as the definition of its legal status, including a comparative legal analysis of the terms «artificial intelligence» and «artificial intelligence technologies». The study analyzes the role of AI in modern society from the perspective of civil law. The work discusses the legal aspects of using AI in various fields, including liability for the actions of AI as another argument in favor of recognizing the objectified will of AI, we can say that the will in its subjective manifestation can lead to a number of negative phenomena, such as abuse of rights and shikana. The will of AI is formed through objectively defined algorithms, and in this regard, it is neutral because it is focused on achieving specific legal results. The author emphasizes the need to develop and adapt legal norms to the rapid development of technology, ensuring a balance between innovation and the protection of the interests of citizens and companies. The study provides insights into the impact of artificial intelligence on the modern legal landscape and offers recommendations for lawmakers and legal professionals. Artificial intelligence is an active participant in civil circulation today, so the issue of legal regulation of relations involving it is relevant.

Keywords: artificial intelligence, artificial intelligence technologies, artificial intelligence system, computer programs, objects of civil law, intellectual property law

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «2026 жылды

Цифрландыру және жасанды интеллект жылы деп жариялау» туралы Жарлыққа қол қойды. Бұл шешім еліміздің ұзақ мерзімді даму стратегиясын жаңа технологиялар негізінде жүзеге асыру, цифрлық трансформацияны жеделдету және жасанды интеллектті (ЖИ) кең көлемде енгізу мақсатында қабылданды [1].

Қазақстанның 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған даму стратегиясына сай, «Жасанды интеллектті дамытудың ұлттық стратегиясы әлеуметтік және экономикалық салаларда жасанды интеллект (бұдан әрі – ЖИ) технологияларын дамыту мен пайдаланудың басым бағыттарын айқындай отырып, аталған салаларды оңтайландырудың жекелеген жолдары ретінде жаппай (қайталанатын) өндірістік операцияларды автоматтандыруды, автономды зияткерлік жабдықтар мен робототехникалық кешендерді, логистиканы басқарудың зияткерлік жүйелерін пайдалануды көрсетеді. «Біздің көз алдымызда қарқынды түрде экономиканың жаңа моделі құрылуда. Бизнес қана емес, сонымен қатар қоғамның барша өмірі цифрландырылған. Жаңа технологиялардың қарқынды дамуы базалық факторларды өзгертеді. Өндірістерді қадағалайтын әрі жақсартатын, өзін-өзі жетілдіретін электронды жүйелер үйреншікті құбылысқа айналды. 2030 жылға қарай жасанды интеллект әлемдік экономиканы 16 трлн долларға арттырады», – деп атап өтті Н. Назарбаев [2].

Осылайша, IT-технологияларды, соның ішінде экономикалық, шаруашылық қатынастарға жаппай енгізу – стратегиялық міндет болып табылады. Жасанды интеллекттің әртүрлі тасымалдаушылары белгілі бір операцияларды, заңды маңызы бар әрекеттерді (белгілі бір дәрежеде автономды түрде) орындап жатқанына назар аудару қажет: дауыстық хабарламалар арқылы боттар қызмет тұтынушыларын хабардар етеді, қарапайым диалогтарды жүргізе алады, қаржы саласында олар кейбір қарапайым операцияларды, транзакцияларды жүзеге асырады, әртүрлі салаларда пилотсыз көлік құралдары біртіндеп енгізілуде. Жасанды интеллект технологияларының дамуын, сондай-ақ оларды экономикаға тиімді ендіруді негіздейтін факторлардың бірі цифрлық инфрақұрылымның даму дәрежесі болып табылады, ол интернет-қосылыстың сапасы мен қолжетімділігін, дерек өңдеу орталықтарының болуын және т.б. қоса алғанда, есептеу қуаты жоғары заманауи жабдыққа қолжетімділікті қамтиды [3]. Мойындау қажет: бүгінгі таңда жасанды интеллект азаматтық айналымның белсенді қатысушысы болып табылады, сондықтан оның қатысуымен болатын қатынастарды құқықтық реттеу мәселесі өзекті болып отыр. Осыған байланысты, ЖИ-дің әртүрлі формаларының құқықтық табиғаты, олардың құқықтарға ие болу және міндеттерді орындау қабілеті (немесе қабілетсіздігі), олардың қатысуымен құқықтарды жүзеге асыру және міндеттерді орындау ерекшеліктері, ЖИ бірліктерінің қатысуымен құқықтарды тиісінше жүзеге асырмағаны және міндеттерді орындамағаны үшін жауапкершілік шектері сияқты маңызды мәселелер шұғыл шешімді талап етеді. Осыған орай, құқық ғылымында бірнеше бағыттар белсенді талқылануда.

Абайлап қарауды талап ететін маңызды мәселе – «жасанды интеллект» ұғымының анықтамаларына қатысты мәселе. Қазіргі уақытта аталған ұғымды толық және әмбебап анықтауға бағытталған көптеген әрекеттер цифрлық, электрондық, бағдарламаланатын құрылғылардың барлық түрлеріне тән емес, жекелеген сипаттамаларды көрсететінін, ал кейде сипаттамалық және тар мамандандырылған тәсілдерге жол беретінін айтуға болады [4,46-91]. Бұл ұғымды құқықтанушылар өте жинақы түрде қолданады және кейде бірыңғай цифрлық ортада өмір сүрумен байланысты әртүрлі және әр текті құбылыстарды қамтиды. ЖИ-дің оның бірліктерін азаматтық-құқықтық қатынастардың қатысушылары ретінде қарастыруға мүмкіндік беретін белгілері туралы пікірталас аясында, кез келген цифрлық қатынастар қатысушысының ең маңызды сипаттамасы ретінде оның құқықтарды жүзеге асырудағы және міндеттерді орындаудағы рөлін мойындау қажет деп айтуға болады.

Бұл ретте, жасанды интеллектінің әртүрлі формалары бұл белгіге әртүрлі дәрежеде ие болғандықтан, бөліктердің (юниттердің) дербестік дәрежесі ең маңызды болып

табылады. Ең қарапайым көмекші, кәдімгі өндірістік операцияларды орындайтын және қатаң белгіленген алгоритмдер бойынша жұмыс істейтін, сондай-ақ дербес шешім қабылдау функциясынан айырылған робототехниканы құқықта объект ретінде қарастыру қажеттігі туралы аргументтер сенімді болып табылады. Сонымен қатар, когнитивті қабілеттерге ие, қоршаған ортамен өзара әрекеттесу және оған өзгерістер енгізу қабілеті бар, яғни жоғары дәрежедегі автономияға ие роботтар енді тек құрал болып табылмайды, демек, құқық объектісі ретінде таныла алмайды екенін ескеру қажет.

Теориялық талдау Материалдармен әдістері

Цифрлық актантқа құқықтарға ие болу және міндеттерді орындау қабілетін беру туралы мамандардың ұсыныстары ең өткір пікірталас тудырады. ЖИ-ға құқық қабілетін беруді жақтаушылар келесі аргументтерді келтіреді.

Бірнеше ғасыр бойы құқық субъектісі ретінде заңды тұлға фикциясы бар және өзін ақтайды. ЖИ бөліктеріне (юниттеріне) осыған ұқсас түрде ерекше құқық субъектілерінің мәртебесін беру ұсынылады [5,96], жекелеген түрлерінің когнитивті қабілеттерге ие болу, қоршаған шындық өзгерістеріне жауап беру және өздері алған аналитикалық деректер негізінде әрекет ету қабілетін ескере отырып [6,358]. ЖИ-ға құқық субъектілігін беруге қарсылар мұны антропоцентризмге шабуыл ретінде көреді [7].

Алайда, әдетте, ЖИ-ға қатысты мамандар цифрлық актанттардың өзіндік құндылығы туралы сөз қозғамайды. Аталған саладағы қатынастарды құқықтық реттеудің мақсаты – оларды ретке келтіру және адамзаттың игілігі үшін АТ-технологияларының жетістіктерін қауіпсіз және пайдалы пайдалану мүмкіндіктерін жасау. Сондықтан жаңа құқық субъектісі – электронды тұлға – құру идеясы құқықтанушылар арасында жеткілікті белсенді қолдау тапты [8]. Жасанды интеллект (ЖИ) формаларына құқық субъектілігін беруге қатысты зерттеушілердің ең жиі кездесетін күмәндері антропоморфизм сияқты сипаттамаға байланысты туындайды, яғни адамға тән психикалық қасиеттерді бағдарламаланатын жүйелерге ауыстыру [9].

ЖИ-ге құқық субъектілігін берудің мүмкін еместігі туралы негізгі дәлел ретінде қарсыластар оның ерік-жігерінің жоқтығын алға тартады [10]. Алайда, азаматтық құқыққа белгілі барлық субъектілер - жеке тұлға, заңды тұлға, мемлекеттік-құқықтық құрылымдар – арасынан тек жеке тұлға ғана биологиялық, психологиялық мағынада ерік-жігерге ие. Қалған барлық субъектілерге қатысты ерік-жігер ұғымы арнайы шартты мағынада қолданылады, бұл ұжымдық ерік-жігерді немесе басқа да ниеттерді көрсетуді білдіреді. Л.А. Чеговадзе айтқандай, «субъектінің жеке қажеттіліктерін, оның мінез-құлқын әлеуметтік-психологиялық реттеудің негізгі компоненттерін анықтайтын: мүдде, мақсат, себеп, ерік-жігер, әлеуметтік-құқықтық бағыттарды» білдіретін құқық қабілеттілігімен ЖИ де марапатталуы мүмкін. Оның ерік-жігері бағдарламалық алгоритмдермен берілген мүдде, мақсаттар мен себептерге, әлеуметтік-құқықтық бағыттарға сәйкес көрінетінін ескерсек, яғни оның технологиялық сипатта екенін ескерсек, бұл мүмкін.

Цифрлық интеллектке қатысты ерік-жігердің өзінің мәні басқа екенін түсіну қажет, бұл, мысалы, заңды тұлғамен жағдай сияқты. Мұнда құқық үшін әртүрлі мағынаға ие екі принципті түрлі ұғымды ажырату керек – ерік-жігер және ерік-жігерді білдіру. ЖИ белгілі бір құқықтық салдарға әкеп соғатын ерік-жігерді білдіруге де қабілетті: атап айтқанда, қаржы саласында транзакциялар жасайтын боттар нақты құқықтық салдарға ие болатын ерік-жігерді білдіреді. Жасанды интеллект (ЖИ) сондай-ақ белгілі бір заңды салдарларға әкеп соғатын ерік-жігерді білдіруге қабілетті: атап айтқанда, қаржы саласында транзакцияларды жүзеге асыратын боттар нақты құқықтық салдарлары бар ерік-жігерді көрсетеді. Яғни, құқық үшін ішкі психологиялық процестер емес, сыртқа білінген ерік-жігердің көрінісі маңызды [11, 17; 13]. Жасанды интеллектке (ЖИ) ерік-жігер беру мәселесі

аясында құқықтарды жүзеге асыру мен міндеттерді орындау кезіндегі субъективизм барынша азаяды. Кейбір зерттеушілер ЖИ-ге құқық қабілетін беруге кедергі келтіретін келесі жағдайды атап өтеді: классикалық түсініктегі құқық субъектілерінен айырмашылығы, ЖИ-де саналылық жоқ. Бірақ, екінші жағынан, бұл оны толық емес немесе шектеулі әрекет ету қабілеті бар субъектілерге жақындатады. Санасы кем немесе мүлдем жоқ тұлғаларға – кәмелетке толмағандарға, психикалық аурулары барларға [12. 120-122], заңды тұлғаларға құқықтар мен міндеттер берудің танымал мысалын еске алайық - бұл ЖИ-де сананың жоқтығы туралы аргументке қарама-қарсы келеді [13].

Сонымен қатар, қазірдің өзінде ақылды роботтар өз әрекеттерін әртүрлі дәрежеде «саналай» алады және бағалай алады. Осылайша, ЖИ-дің құқықтық мәртебесі оның өзіндік санасының (немесе оның жоқтығының) ерекшелігін түсінуге байланысты болады. ЖИ-дің сананы және өз әрекеттерін бағалау қабілеті жоқ болғандықтан субъект бола алмайтыны туралы дәлелдер шындықпен жоққа шығарылды: күрделі нейрондық желілер қазірдің өзінде өзін-өзі анықтай алады, өзіндік сананың жеке қасиеттеріне ие.

ЖИ бұл ұғымның толық мағынасында антропоморфизмге ие бола алмайды және ие болмауы тиіс, себебі цифрлық технологиялардың өнімдеріне тек адамға тән белгілі бір сипаттамалар тән емес. Адам белгілі бір қызметті жүзеге асыру кезінде тек рационалды ғана емес, сонымен қатар құндылықтық бағдарлармен басшылыққа алады, ал цифрлық субъектілерде мұндай құндылықтық бағдарланған өзіндік бақылау жоқ. Сөзсіз, ЖИ-ге қатысты парыз сезімі, сүйіспеншілік сияқты эмоционалды-бағалаушы гуманистік қасиеттер қолданылмайды. Сонымен қатар, бұл жағдай ЖИ-дің әрекеттері этика тұрғысынан бағаланбауы керек дегенді білдірмейді.

ЖИ-дің объективтіленген ерік-жігерін тануды қолдайтын тағы бір дәлел ретінде келесі аргументті келтіруге болады: ерік-жігер өзінің субъективті көрінісінде бірқатар жағымсыз құбылыстарды тудыруы мүмкін – құқықты теріс пайдалану, шикана. ЖИ-дің ерік-жігері объективті түрде белгіленген алгоритмдер арқылы қалыптасады және бұл тұрғыдан алғанда ол бейтарап, өйткені нақты заңды нәтижелерге қол жеткізуге бағдарланған. Егер ЖИ заңсыз мақсатпен әрекет етсе, жауапкершілік бірінші кезекте бағдарламалық жасақтаманы әзірлеушілер мен құрылғы иелеріне жүктелуі тиіс. Егер ЖИ сертификатталған және мемлекеттік тіркеуден өткен болса, онда оның ерік-жігері болжамды және мемлекеттік органдармен мақұлданған болады. Осылайша, оның қызметінің қауіпсіздігі қамтамасыз етіліп, жеке және қоғамдық пайдасы мен заңдылығы расталады. Бұл жағдайда ЖИ әрекеттерінен келтірілген зиянды мемлекеттік органдардың әрекеттерінен (әрекетсіздігінен) келтірілген зиянға ұқсас, мемлекет қазынасынан өтеу қажет.

Жасанды интеллект (ЖИ) иелерінің қызметтік функциясы мен бақылауда болуы олардың дербес, заңды маңызы бар әрекеттер жасау мүмкіндігін жоймайды. Мәселе бірлікті қалай қабылдау керектігінде емес, оның қызметін ұтымды және қауіпсіз ұйымдастыруда. Бұл идея 2020 жылғы 31 желтоқсанда өткен жасанды интеллект конференциясының қорытындысы бойынша Президент бекіткен Ресей Федерациясы Үкіметіне берілген тапсырмалар тізімінде көрініс тапқан, онда бірінші кезекте жасанды интеллект технологияларын қолдануды кеңейту мақсатында "экономиканың жекелеген салалары мен әлеуметтік саласында эксперименттік құқықтық режимдерді белгілеу мүмкіндігін қарастыратын федералды заңдарды қабылдау" міндеті белгіленген. Теориялық ой, жекелеген ЖИ түрлеріне құқықтар мен міндеттерді, сондай-ақ деликт қабілетін беру критерийлерін әзірлеу қажеттілігіне бұрыннан жеткен болатын, себебі бұл ЖИ-дің заңды маңызы бар әрекеттерін бағалау қажеттілігінен туындаған мәселе.

Атап айтқанда, мысалы, 2016 жылы Ресей Федерациясының Азаматтық кодексіне робот-агенттер туралы бапты қосу арқылы азаматтық заңнамаға тиісті өзгерістер енгізу туралы әрекет жасалды [14]. Бұл әрекет электронды агенттердің құқықтар мен міндеттерге ие болу, азаматтық-құқықтық жауапкершілік арқалау қабілеті тұрғысынан ақылға қонымды

негізге ие. Алайда, заңды тұлғалар туралы бапты көп жағдайда механикалық түрде көшіру, цифрлық субъектілер мен ЖИ қолдану саласындағы қатынастардың принципті түрде өзгеше табиғатының барлық ерекшеліктерін көрсете алмады. Әзірге отандық доктрина Жасанды интеллект (ЖИ) деген жалпы терминмен белгіленетін құбылыстардың табиғатына ортақ тәсілді әзірлеген жоқ. Азаматтық қатынастардың мұндай қатысушыларына құқық субъектісі мәртебесін беру, оларға шектеулі әрекетке қабілеттілік туралы нормаларды қолдану немесе оларға субъект мәртебесін тапсыру – әлі де ашық мәселелер болып қалатынын мойындау керек. Сонымен қатар, ЖИ қызметінің нәтижелері үшін оның иелері, жасаушылары және оған арналған бағдарламалық жасақтаманы әзірлеушілері үшін азаматтық-құқықтық та, қылмыстық та жауапкершілігін қолдайтын дәлелдер жеткілікті дәрежеде сенімді естіледі. Мәселен, 2017 жылғы 16 ақпандағы Еуропа Парламентінің робототехника саласындағы азаматтық құқық нормаларына қатысты ұсыныстары бар Резолюциясы (2015/2103(ЖБ)); бұдан әрі – Резолюция) ЖИ пайдалану мәселелерінде ЖИ құрылғыларын әзірлеу және коммерциялық пайдалану процестерімен байланысты тұлғалардың жауапкершілігі мәселелері орталыққа айналатынын көрсетеді (Кіріспе, 1-т.). [15]

Біздің ойымызша, автономдылық пен дербестік дәрежесі объективті критерийлермен - белгілі бір құзыреттердің болуымен анықталуы тиіс. Бұл құзыреттердің критерийлерін ақпараттық технологиялар саласындағы мамандар мен заңгерлердің бірлескен күшімен әзірлеуге және нормативтік тұрғыдан бекітуге болады. Бұл ретте ЖИ жүйелерінің әрекеттері нәтижелерін болжау мен тексерудің күрделілігін ескеру және мұндай тексеру тәсілдерін қарастыру қажет. Мысалы, Резолюцияда нейрожелінің жедел қызметін тіркейтін утилиталар үшін «қара жәшіктерді» құру туралы ұсыныс бар. Резолюция авторларының пікірінше, бұл алгоритмді қабылдауды бақылауға мүмкіндік береді.

Әлемдік тәжірибеде жасанды интеллектінің (ЖИ) құқықтық мәртебесі мен деликтоспособность (құқық бұзушылыққа жауаптылық) түсінуге бірнеше тәсілдер бар: ЖИ және робототехника объектілер ретінде, ЖИ заңды тұлға ретінде, ЖИ жеке тұлға ретінде, ЖИ құқықтық субъект ретінде [16].

ЕО-да қолданыстағы ережелерге сәйкес, роботтардың әрекеттерінен (әрекетсіздігінен) үшінші тұлғаларға келтірілген зиян үшін жауапкершілік өндірушілердің, әзірлеушілердің, операторлардың, иелердің немесе пайдаланушылардың әрекеттерімен (әрекетсіздігімен) себепті байланыста болады, егер олар зиян келтірген роботтардың әрекеттерін болжай алса және болдырмаса [17]. Резолюцияда ЖИ-дің өз бетінше қабылдаған шешімдері салдарынан зиян келтірілген жағдайларда нормалардың кемшіліктеріне тоқталады. Құжатта дербес роботтардың қолданыстағы құқықтық санаттар жүйесіне қаншалықты сәйкес келетіні және оларды құқықтың түбегейлі жаңа санаты ретінде қарастыру керек пе деген мәселе көтеріледі (АС-тармағы).

Отандық зерттеулерде ЖИ иелерінің жауапкершілігі мәселелеріне тек тар салалық мағынада мезгіл-мезгіл назар аударылады. Мысалы, автопилотты көліктерді жоғары қауіптілік көзі ретінде тану ұсынылды, ал олар келтірген зиян үшін жауапкершілікті оларды бағдарламалаған тұлғаға немесе оларды пайдалануға жауапты тұлғаға жүктеу ұсынылды [18].

Нәтижелер мен талдау

Зерттеушілер ЖИ бірліктерінің әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін жауапкершіліктің бірнеше моделін ұсынды. ЖИ-дің ерік-жігерін білдіру дәрежесіне байланысты, оның әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін жауапкершілікті тікелей құқық бұзушы, сондай-ақ өндіруші (бағдарламашы), ЖИ-дің өзі, сондай-ақ ЖИ иесі немесе пайдаланушы көтеруі мүмкін [19. Б. 251-252]. Шынында да, жасанды интеллекттің деликтоқабілеттілігіне қатысты 2023 жылға дейінгі кезеңге арналған Жасанды интеллектті дамытудың ұлттық стратегиясында

(51-тармақ) [20] нақты айтылған икемді құқықтық реттеу қағидаты қолданылуы тиіс. Цифрлық технологияларға мұндай сараланған көзқарас келесі себептер бойынша ең өнімді және әділ болып көрінеді. Жасанды интеллекттің деликтоқабілеттілігі роботтың құқықтық мәртебесіне (объект немесе субъект, жасанды интеллекттің құзыреті), қатынастардың салалық тиесілігіне, жасанды интеллекттің автономдылық деңгейіне (нейрондық желілерді ұйымдастыру деңгейіне) сәйкес анықталуы тиіс.

Қазіргі уақытта жасанды интеллекттің төрт негізгі түрі қолданылады. Ең қарапайымдарына жады жоқ және жекелеген нақты тапсырмаларды орындауға бағдарламаланған реактивті машиналар жатады, олардың жады жоқ және өз тәжірибесін пайдалана алмайды.

Екінші түрі - өткен тәжірибеге негізделген шектеулі жады бар жүйелер, бірақ ол сақталмайды және жасанды интеллекттің ақпарат кітапханасына кірмейді.

Үшінші типтегі жасанды интеллект (ақыл теориясы) адам эмоциялары мен ниеттерін тани алады, әлеуметтік интеллектке ие және командалық жұмысқа қатыса алады.

Соңында, өзін-өзі тану қабілеті бар жасанды интеллект жүйелері өздері туралы түсінік қалыптастыра алады, бұл адам миын толығымен дерлік имитациялайды [21]. Бұл жасанды интеллекттің әртүрлі түрлерінің құқықтық мәртебесін ажырату үшін ең жалпы хабарлама. Егер алғашқы екі түрін сенімді түрде құқық объектілері санатына жатқызуға болатын болса, онда жасанды интеллекттің жетілдірілген түрлерін құқық субъектілеріне саралап жатқызуға болады. Бұл кезеңде құқықтанушылардың міндеті – жасанды интеллектінің (ЖИ) әртүрлі түрлерінің құқықтық мәртебесін анықтау үшін критерийлерді әзірлеу болып табылады [22].

Азаматтық құқықтық қарым-қатынастардың жаңа қатысушылары – ЖИ-дің әртүрлі формаларының пайда болуына байланысты, қазіргі уақытта құқық жүйесінің өзі түбегейлі қайта құрылууда. Бұл құқық жүйесінің субъектілік-объектілік құрамынан бастап, құқық қабілеттілігі, зиян келтіру қабілеттілігі сияқты базалық категорияларды, сондай-ақ құқықтарды жүзеге асыру және міндеттерді орындау принциптерін қайта қарауға дейін созылады. Ең автономды және дамыған ЖИ формаларына қатысты мүмкін болатын, рұқсат етілген және тиісті шекараларды анықтауда, құқықтарды жүзеге асыру және міндеттерді орындау принциптері ерекше маңызға ие болады. Бұл бастамалар ЖИ бағдарламалық қамтамасыз ету алгоритмдеріне енгізілуі тиіс. Сондықтан ЖИ бағдарламалық қамтамасыз ету сапасын бағалауға ерекше назар аударылуы қажет.

Бұл ретте, азаматтық қарым-қатынастардың басқа да қатысушыларына қатысты болғанындай, бұл ережелер екі деңгейлі императивтерді қамтуы тиіс. Олардың біріншісі – азаматтық-құқықтық қарым-қатынастардың қалыпты, тиісті дамуы туралы түсініктерді шоғырландыратын, идеялар түрінде берілген, доктринамен игерілген және заң шығару процесінде жұмыс істейтін мақсат қоюшы бастамалар кешені. Бұл жүзеге асыру принциптері құқықты жүзеге асырудың және құқықты қолданудың шоғырланған тәсілдерін білдіреді. Бастамалардың бұл тобында ЖИ-дің құқықтарын жүзеге асыру және міндеттерін орындау тетігі негізделуі тиіс құндылықтық, гуманистік, әлеуметтік басымдықтар көрініс табады. Оларға құқықтарды кепілді түрде жүзеге асыру және міндеттерді орындау принципі, жеке (жеке) және қоғамдық мүдделерді үйлестіру қағидалары, тиімділік принципі жатады.

Жүзеге асыру қағидаларының екінші деңгейі - бұл құқықтарды жүзеге асыру және міндеттерді орындау тәсілдері мен құралдарын таңдауды айқындайтын принциптер-әдістер. Принциптер-әдістер тобында осы мақсаттарға жетудің амалдары мен жолдары бейнеленеді. Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру және міндеттерді орындау тетігіндегі принциптер-әдістер ерекше функцияларды атқарады: олардың бір бөлігі құқық қатынастары субъектілерінің белгілі бір мінез-құлық типін қалыптастыруға бағытталған және құқық қатынастары қатысушыларының ерік-жігерімен байланысты (мысалы, құқықтарды

кедергісіз жүзеге асыру принципі, диспозитивтілік принципі, құқықты теріс пайдалануға жол бермеу), ал қалғандары құқық иеленушінің еркіне тәуелсіз объективті жағдайларды қалыптастыруға бағытталған (азаматтар мен заңды тұлғалардың осы құқықтарынан бас тартқан жағдайда құқықтарды сақтау принциптері, азаматтық құқықтық қатынастар қатысушыларының теңдігі, азаматтық құқықтар мен міндеттердің теңгерімділігі). Осылайша, қағидалар мен әдістер құқықтарды жүзеге асыру және міндеттерді орындау тетігінің әрбір кезеңінде нақты субъектілік-объектілік байланыстарды қалыптастырады. Цифрлық өзара әрекеттесулерде құқықтарды жүзеге асыру принциптерінің құрамы мен мазмұнының өзгеруін мойындау қажет. Мысалы, жасанды интеллектке (ЖИ) қатысты құқықтарды адал жүзеге асыру және міндеттерді орындау принципі өзектілігін жоғалтады. Бұл цифрлық агентке қатысты құқықтық мазмұнның өзі басқаша болуымен байланысты. ЖИ иелері болып табылатын субъектілер құқықтарды жүзеге асырғанда және міндеттерді орындағанда субъективтілік элементі болмайды, себебі бірлік белгіленген алгоритм бойынша әрекет етеді, демек, жеке ерік-жігер болмайды.

Екінші жағынан, жасанды интеллект қатысатын азаматтық құқықтық қатынастарға қатысушылардың теңдігін дұрыс түсіну мәселесі өзекті болып отыр. Жоғарыда аталған Резолюцияда бұл мәселеге «Этикалық қағидаттар» бөлімі арналған, онда, атап айтқанда, жасанды интеллектті пайдалану саласындағы барлық басшылық қағидаттар жүйесі «жақсылық жаса» және «зиян келтірме» ережелеріне негізделуі керек делінген.

Қорытынды

Кейбір қорытындыларды шығара отырып, жасанды интеллекттің тиісті құқықтық реттеуді талап ететін азаматтық қатынастарға қатысушыға айналып келе жатқанын атап өтуге болады. Құқық үшін кез келген цифрлық азаматтық қатынастарға қатысушының анықтаушы сипаттамасы оның құқықтарды жүзеге асырудағы және міндеттерді орындаудағы рөлі болып табылады.

Жасанды интеллект құқық қабілеттілігіне ие болуы және өз әрекеттері үшін жауапкершілікте болуы керек екені анық, әйтпесе біз жасанды интеллекттің технология (тұлға) ретіндегі барлық әлеуетін толық пайдалана алмаймыз, өйткені мұндай құқықтық қатынастарға қатысушының әрекеттері заңды маңызды деп танылмайды, ол сауда, көлік қатынастары, медицина, білім беру, қызмет көрсету саласы (оның ішінде мемлекеттік), мемлекеттік басқару, сот төрелігін жүзеге асыру, коммуникациялар, түрлі операторлық қызмет болсын. Өзінің мақсатына және тіркелуіне сәйкес жасанды интеллект әртүрлі құқық субъектілігіне ие болуы (немесе ие болмауы) мүмкін: құқықтық қатынастардың объектісі болуы, агент – белгілі бір функциялар шеңберінде тар мамандандырылған құқық қабілеттілігі бар субъект болуы, азаматтық қатынастарға толыққанды субъект ретінде қатысуы мүмкін. Бірақ бұл құқық қабілеттілігі ерекше, роботтың өзін-өзі тану деңгейі, автономдылығы, нейрондық желілер мен құзыреттердің күрделілігі сияқты белгілі бір қасиеттер жиынтығының болуымен шартталған.

Жасанды интеллектінің (ЖИ) құқықтық мәртебесін реттеу қажеттілігі

Жасанды интеллектінің (ЖИ) нысандарын құқық субъектілігі, мемлекеттік тіркеу арқылы сертификатталған құзыреттері бойынша жіктеу қажет. Мысалы, судья-юнит, судья көмекшісі белгілі бір құзыреттер шеңберіне ие болуы керек, соған сәйкес олардың әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін жауапкершілік шегі анықталады. Тиісінше, ЖИ-дің әртүрлі түрлерінің құқықтық мәртебесі, соның ішінде шектеулі цифрлық құқық қабілеттілігінің жаңа ерекше құқықтық мәртебесі анықталуы тиіс. ЖИ-дің құқық субъектілігін оның құқықты жүзеге асыруымен, құқық қағидаттарымен, құқықтық мазмұнымен байланысты қарастыру қажет. ЖИ түрлері үшін оған мемлекеттік тіркеу кезінде берілген құқықтық мәртебеге негізделген белгілі бір жауапкершілік механизмін құру талап етіледі.

Егер ЖИ мемлекеттік органдардың немесе жауапты тұлғаның функцияларын

орындаса, онда оның әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін жауапкершілік мемлекетке, мемлекет субъектісіне немесе муниципалдық құрылымға жүктелуі тиіс. Егер ЖИ жеке тұлғаның мүддесі үшін әрекет етсе, ЖИ әрекеттері үшін бенефициар жауапты деп танылуы керек. Кейбір жағдайларда ЖИ-дің өз әрекеттері үшін дербес жауапкершілігін тану қажеттілігі де жоққа шығарылмайды. Осылайша, ЖИ тасымалдаушыларына қатысты құқықты жүзеге асыру сипаты өзгереді – субъективті ерік білдіру жойылып, жүзеге асыру объективті, бейтарап болады. ЖИ құқықтарды жүзеге асырған кезде құқықты түсіндіру қажеттілігі жойылады. ЖИ бағдарламалық қамтамасыз етуінде құқықтарды жүзеге асыру және міндеттерді орындау қағидаттарының тексерілген жүйесі болуы керек. Сонда ЖИ белгілі бір өкілеттіктер көлеміне сертификатталып, нақты құзыреттерге бағытталып, ерекше деликт қабілеттілігімен «Азаматтық құқық» пәні бойынша дәріс өткеруге ендіру актісіне ие болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев подписал Указ «О провозглашении 2026 года Годом цифровизации и искусственного интеллекта». <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokavtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrllyk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957>.
2. Назарбаев: Искусственный интеллект увеличит мировую экономику на 16 триллионов долларов к 2030 году. <https://mail.kz/kz/news/economic/nazarbaev-zhylga-karai-zhasandy-intellekt-elemdik-ekonomikany-trln-dollariga-arttyrady>
3. Prezident Respubliki Kazakhstan Kasym-Zhomart Tokayev podpisal U3. Постановление Правительства Республики Казахстан № 592 от 24 июля 2024 года об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024-2029 годы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592>
4. Морхат П.М. Правосубъектность искусственного интеллекта в сфере права интеллектуальной собственности: гражданско-правовые проблемы : дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2018. 257 с.
5. Морхат П.М. Юнит искусственного интеллекта как электронное лицо // Вестник Московского государственного областного университета. Сер. Юриспруденция. 2018. № 2. С. 62-63.
6. Понкин И.В. Искусственный интеллект с точки зрения права // Вестник РУДН. Сер. Юридические науки. 2018. Т. 22, № 1. С. 91-109.
7. Ужов Ф.В. Искусственный интеллект как субъект права // Пробелы в российском законодательстве. 2017. № 3. С. 357-360.
8. Спицин И.Н., Тарасов И.Н. использование искусственного интеллекта при отправлении правосудия: теоретические аспекты правовой регламентации (постановка проблемы) // Актуальные вопросы российского права. 2020. Т. 15, № 8. С. 96-107.
9. Архипов В.В., Наумов В.Б. О некоторых вопросах теоретических оснований развития законодательства о робототехнике: аспекты воли и правосубъектности // Закон. 2017. № 5. С. 157-170.
10. Ирискина Е.Н., Беляков К.О. Правовые аспекты гражданско-правовой ответственности за причинение вреда действиями робота как квазисубъекта гражданско-правовых отношений // Гуманитарная информатика. 2016. Вып. 10. С. 63-72.
11. Толковый словарь русского языка / С.Ю. Ожегов, Н.Ю. Шведова. Москва. Азъ, 1994. URL: <http://slovar-ozhegova.biz/chto-oznachaet-slovo-antropologiya>
12. Дурнева П.Н. Искусственный интеллект: анализ с точки зрения классической теории правосубъектности // Гражданское право. 2019. № 5. С. 30-33.
13. Чеговадзе Л.А. Структура и состояние гражданского правоотношения. М. : Статут, 2004. 539 с.

14. Рыженков А.Я. Действие своей волей и в своем интересе как принцип гражданского законодательства // Юрист. 2014. № 16. С. 16-21.
15. Архипов В.В., Наумов В.Б. Искусственный интеллект и автономные устройства в контексте права: о разработке первого в России закона о робототехнике // Труды СПИИРАН. 2017. Вып. 55. С. 46-62.
16. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Петроград : Право, 1917. 349 с.
17. Афанасьев С.Ф. К вопросу о законодательном регулировании искусственного интеллекта// Российская юстиция. 2020. № 7. С. 46-49.
18. О внесении изменений в Гражданский кодекс Российской Федерации в части совершенствования правового регулирования отношений в области робототехники. URL: <https://www.dentons.com/ru/insights/alerts/2017/january/27/dentons-develops-first-robotics-draft-law-in-russia>
19. Резолюция Европейского парламента от 16.02.2017 года с рекомендациями Комиссии по правилам гражданского права в области робототехники (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html
20. Ручкина Г.Ф. Искусственный интеллект, роботы и объекты робототехники: к вопросу о теории правового регулирования в Российской Федерации // Банковское право. 2020. № 1. С. 7-18.
21. Антонов А.А. Искусственный интеллект как источник повышенной опасности // Юрист. 2020. № 7. С. 69-74.
22. Технологии искусственного интеллекта и машинного обучения. URL: <https://hsbi.hse.ru/artides/tekhnologii-iskusstvennogo-intellekta-i-mashinnogo-obucheniya/#:~:text=Вид^I%20и%20технологии%20искусственного%20интеллекта.,и%20решающие%20только%20определенные%20задачи>

References liste:

1. Prezident Respubliki Kazakhstan Kasym-Zhomart Tokayev podpisal Ukaz «O provozglashenii 2026 goda Godom tsifrovizatsii i iskusstvennogo intellekta». <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifryk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957>.
2. Nazarbayev: Iskusstvennyy intellekt uvelichit mirovuyu ekonomiku na 16 trillionov dollarov k 2030 godu. <https://mail.kz/kz/news/economic/nazarbaev-zhylga-karai-zhasandy-intellekt-elemdik-ekonomikany-trln-dollarga-arttyrady>.
3. Prezident Respubliki Kazakhstan Kasym-Zhomart Tokayev podpisal U3. Постановление Правительства Республики Казахстан № 592 от 24 июля 2024 года об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024-2029 годы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592>
4. Morkhat P.M. Pravosub'yektnost' iskusstvennogo intellekta v sfere prava intellektual'noy sobstvennosti: grazhdansko-pravovyye problemy : dis. ... d-ra jurid. nauk. M., 2018. 257 s.
5. Morkhat P.M. Yunit iskusstvennogo intellekta kak elektronnoye litso // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Ser. Yurisprudentsiya. 2018. № 2. S. 62-63.
6. Ponkin I.V. Iskusstvennyy intellekt s tochki zreniya prava // Vestnik RUDN. Ser. Yuridicheskiye nauki. 2018. T. 22, № 1. S.91-109.
7. Uzhov F.V. Iskusstvennyy intellekt kak sub'yekt prava // Probely v rossiyskom zakonodatel'stve. 2017. № 3. S.357-360.
8. Spitsin I.N., Tarasov I.N. ispol'zovaniye iskusstvennogo intellekta pri otpravlenii pravosudiya: teoreticheskiye aspekty pravovoy reglamentatsii (postanovka problemy) //

Aktual'nyye voprosy rossiyskogo prava. 2020. T. 15, № 8. S.96-107.

9. Arkhipov V.V., Naumov V.B. O nekotorykh voprosakh teoreticheskikh osnovaniy razvitiya zakonodatel'stva o robototekhnike: aspekty voli i pravosub'yektnosti // Zakon. 2017. № 5. S.157-170. 10. Iriskina Ye.N., Belyakov K.O. Pravovyye aspekty grazhdansko-pravovoy otvetstvennosti za prichineniye vreda deystviyami robota kak kvazisub'yekta grazhdansko-pravovykh otnosheniy // Gumanitarnaya informatika. 2016. Vyp. 10. S.63-72.

11. Tolkovyy slovar' russkogo yazyka / S.YU. Ozhegov, N.YU. Shvedova. Moskva. Az., 1994. URL: <http://slovar-ozhegova.biz/chto-oznachaet-slovo-antropologiya>

12. Durneva P.N. Iskusstvennyy intellekt: analiz s tochki zreniya klassicheskoy teorii pravosub'yektnosti // Grazhdanskoye pravo. 2019. № 5. S.30-33.

13. Chegovadze L.A. Struktura i sostoyaniye grazhdanskogo pravootnosheniya. M. : Statut, 2004. 539 s. 14. Ryzhenkov A.YA. Deystviye svoey voley i v svoym interese kak printsip grazhdanskogo zakonodatel'stva // Yurist. 2014. № 16. S.16-21.

15. Arkhipov V.V., Naumov V.B. Iskusstvennyy intellekt i avtonomnyye ustroystva v kontekste prava: o razrabotke pervogo v Rossii zakona o robototekhnike // Trudy SPIIRAN. 2017. Vyp. 55. S.46-62.

16. Pokrovskiy I.A. Osnovnyye problemy grazhdanskogo prava. Petrograd: Pravo, 1917. 349 s

17. Afanas'yev S.F. K voprosu o zakonodatel'nom regulirovanii iskusstvennogo intellekta// Rossiyskaya yustitsiya. 2020. № 7. S.46-49.

18. O vnesenii izmeneniy v Grazhdanskiy kodeks Rossiyskoy Federatsii v chasti sovershenstvovaniya pravovogo regulirovaniya otnosheniy v oblasti robototekhniki. URL: <https://www.dentons.com/ru/insights/alerts/2017/january/27/dentons-develops-first-robotics-draft-law-in-russia>

19. Rezolyutsiya Yevropeyskogo parlamenta ot 16.02.2017 goda s rekomendatsiyami Komissii po pravilam grazhdanskogo prava v oblasti robototekhniki (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html

20. Ruchkina G.F. Iskusstvennyy intellekt, roboty i ob'yekty robototekhniki: k voprosu o teorii pravovogo regulirovaniya v Rossiyskoy Federatsii // Bankovskoye pravo. 2020. №1. S.7-18.

21. Antonov A.A. Iskusstvennyy intellekt kak istochnik povyshennoy opasnosti // Yurist. 2020. № 7. S.69-74

22. Tekhnologii iskusstvennogo intellekta i mashinnogo obucheniya. URL: <https://hsbi.hse.ru/artides/tekhnologii-iskusstvennogo-inteUekta-i-mashinnogo-obucheniya/#:~:text=Vid^I%>.

жауапты автор туралы мәлімет (толық аты жөні, жұмыс орны, телефон, электрондық поштасы) Есенналиев Асқат Ералыұлы - заң ғылымдарының кандидаты, академик. М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті. «Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу» кафедрасының доценті. тел.: 8-701-553-95-73 Askat_01.31@mail.ru